TRICENTENAR SAMUEL VON BRUKENTHAL. QUINTUS CURTIUS RUFUS, „DE REBUS GESTIS ALEXANDRI MAGNI", VENEȚIA, 1496 – UN INCUNABUL DIN BIBLIOTECA BARONIALĂ

Constantin ITTU[1]

SAMUEL BARON VON BRUKENTHAL TRICENTENARY. QUINTUS CURTIUS RUFUS, „DE REBUS GESTIS ALEXANDRI MAGNI", VENICE, 1496 – AN INCUNABULUM FROM THE BARONIAL LIBRARY

ABSTRACT

The author of this paper is dealing with an incunabulum from Brukenthal Library – a library which had been founded by Samuel Baron von Brukenthal, Governor of Transsylvania (1777-1787)*, and who was born three century ago, in 1721 –, to be more precise, with „De rebus gestis Alexandri magni", written by the Roman historian Quintus Curtius Rufus,in the I*st *century AD. The book enjoyed a great succes during the Medieval times, being a sourse of information either for a lot of versions of the „Roman of Alexander", or of different „Legends of Alexander". The incunablulum had been published in Venice, by Johannes de Tridino alias Tacuinus, in 1496, this copy being the a second edition. The book preserved in the Brukenthal Library offers us the chance to find, at least, two of its previous owners, one from 1511, and another one from 1603.*

Keywords: Samuel von Brukenthal, incunabul, Quintus Curtius Rufus, Alexander the Great, Tacuinus.

În colecția de incunabule a Bibliotecii Brukenthal se găsește un exemplar care are următoarea descriere de catalog: Curtius (Quintus), „De rebus gestis Alexandri Magni", Venetia, Johannes de Tridino alias Tacuinus, 1496 (4.XII.). Ediție cu tipar negru, cu text în linie dreaptă, inițiale gravate și cu adnotări marginale tipărite. Volumul, cu legătura din scoarțe de pergament, a ajuns în colecțiile baroniale de la Biblioteca Capelei, menționată documentar în Sibiu din secolul al XIV-lea[2]. Pe foaia 1 se găsește următorul însemn de proprietate manuscris: „johannis Lebelij presbyteri de Bistricis est codex iste compaginatus Cassouie tempore rectoratus scholarium magistri Venceslai hyrsbergensis anno domini 1511 quando idem lebelius prefatus collaboratoris maioris Baccalaurij officio ibidem fungebatur". Tot pe respectiva foaie, dar mai jos, găsim: „Ex Testamento Reverendissimi domini magistri Lucae Vungleri superattendentis Ecclesiarum Saxonicarum 1603"[3].

Primul nume este cel al lui Johannes Lebel (1490-1566), „presbyteri de Bistricis", erudit sas, preot, poet și istoric, născut probabil la Bistrița. A fost preot în

[1] Profesor asociat, doctor în istorie, Universitatea „Lucian Blaga", Sibiu;
email: constantinittu@yahoo.co.uk; constantin.ittu@ulbsibiu.ro.

[2] Veturia Jugăreanu, *Catalogul colecției de incunabule*, Sibiu [Biblioteca Muzeului Brukenthal], MCMLXIX [1969], nr. 125, p. 68.

[3] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Sibiu în 1527, în Dumitrița, din actualul județ Bistrița-Năsăud, aproximativ în sud-estul acestuia, în Tălmaciu, „cu siguranță era preot acolo în 1545 (...) probabil până la moartea sa din 1566”. Este autorul mai multor lucrări, inclusiv „Memorabilia Transylvaniae” și „Volumen scriptorum in emolumentum capituli Bistricensis”, ambele pierdute[4].

Următorul nume din însemnarea de carte este cel al lui Lucas Unglerus, din Biertan, de felul său. În 1572, preotul Lucas Unglerus este ales superintendent – titlu echivalent demnității de episcop – al Bisericii Evanghelice din Transilvania, iar alegerea sa – dublată de alți factori de natură istorică și politică asupra cărora nu insistăm în acest moment –, a transformat Biertanul în sediu episcopal între 1572 și 1867[5].

În lumea secolului al XV-lea – cu alte cuvinte, în universul incunabulelor –, opera lui Quintus Curtius Rufus a cunoscut mai multe ediții tipărite: una dintre ele la început de secol, apoi cea apărută la Mediolanum (Milano) în 1481, la Verona în 1491, 1494 la Veneția, 1496 tot la Veneția. În secolul următor, interesul pentru Alexandru cel Mare, cel zugrăvit de autorul antic, nu a scăzut, dovadă fiind edițiile de la Lugdunum (Lyon) din 1547, 1548, 1551, respectiv 1556[6].

Concentrându-ne asupra romanului biografic al lui Alexandru cel Mare, se cuvine precizat că tradiția acestuia își are rădăcinile în chiar contemporaneitatea regelui macedonean, mai precis în vremea campaniilor sale militare, Clitarh, membru al suitei regale, fiind creditat cu statutul de prim biograf al său[7], alături de Callisthene(s). Opera istorică a lui Clitarh din Alexandria – fiu al istoricului Dinon din Colophon, autor al unei „Istorii a Persiei” și elev al lui Aristotel –, s-a păstrat doar parțial, menționată fiind, printre alții, de Diodor din Sicilia (80-21 î.Chr.).

La rându-i, Callisthenes a fost nepot și, de asemenea, discipol al lui Aristotel, fiind educat împreună cu viitorul Alexandru cel Mare. Un complex de împrejurări nefericite i-au adus pieirea – fiind trimis la moarte de Alexandru –, chiar dacă el nu a făcut parte din grupul tinerilor nobili complotiști din anturajul Curții, care simțindu-se umiliți prin bătaia cu vergile plănuiseră asasinarea regelui macedonean[8]. Callisthenes a scris nu numai „Istoria lui Alexandru”, ci și alte lucrări, dar toate s-au pierdut pe parcursul secolelor. În tot cazul, amintirea scrierii sale despre Alexandru s-a păstrat îndeajuns de mult în Antichitate încât să-l determine pe Polybius (cca. 208-120 î.Chr.) să-l critice pentru palida descriere a războaielor alexandrine. Legendele ulterioare, dezvoltate în plin Ev Mediu, vor avea la bază o lucrare târzie, din vremea Ptolemeilor, al cărui autor necunoscut este numit, convențional, Pseudo-Callisthenes.

---

[4] Octavian Tătar, „*Sașii își trag originea din Saxonia*”. *Problematica originii și numelui sașilor ardeleni în scrieri din secolul al XVI-lea*, în „Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis”, nr. III, 2011, p. 353-369, la p. 361.

[5] Roxana Nubert, *Der Einfluss der Reformation auf den siebenbürgischsächsischen Humanismus*, în „Kronstädter Beiträge zur germanistischen Forschung”, nr. 18, 2018, p. 123-135, la p. 123.

[6] https://www.worldcat.org/title/q-curtii-de-rebus-gestis-alexandrimagni/oclc/643863706/editions?referer=di&editionsView=true.

[7] Quintus Curtius Rufus, *Istoria lui Alexandru cel Mare Macedoneanul*, în „Proză narativă latină”, București, Editura Univers, 1972, p. 82-103, la p. 82.

[8] *Ibidem*, p. 98.

https://biblioteca-digitala.ro

Din moment ce toate operele lui Callisthenes, contemporanul regelui macedonean, s-au pierdut, varianta pseudo-Callisthenes va deveni sursa atât a unei traduceri latine de la începutul secolului al IV-lea, cea a lui Julius Valerius Alexander Polemius, cât și a celei din secolul al X-lea, cea a lui Leo „arhipreotul" din Neapole, intitulată „Historia de preliis" („Istoria războaielor [lui Alexandru]"). În plus, în majoritatea cazurilor, pseudo-Callisthenes este sursa legendelor – nu istoriilor, chiar dacă unele sunt chiar așa numite –, despre Macedonean, apărute în limba siriacă (sau siriană veche), în limba coptă egipteană, precum și în limba ge´ez, cea a cărților și a cultului creștin din Etiopia.

Revenind la titlul acestei comunicări, istoricii consideră că informațiile, încă existente în Antichitatea clasică romană, l-au influențat pe istoricul roman Quintus Curtius Rufus, cel care a scris, în secolul I d.Chr., „Istoria lui Alexandru cel Mare Macedoneanul". Primele două cărți s-au pierdut, astfel că, din opera rufiană, posteritatea a avut/are acces la materialul cuprins între cărțile a III-a și a IX-a. Firul roșu al istoriei scrise are trei componente, privite de specialiștii în domeniu ca fiind trei „novele":

a) Războinicul cutezător care generează aventuri epice, de un dramatism aparte, „mai degrabă pentru renumele de cutezanță decât pentru glorie" (cartea a IX-a, 5);

b) Suveranul clement, care își arată generozitatea față de supuși prin atitudini exemplare;

c) Tiranul, ale cărui accese de mânie izbucnesc în coordonate dramatice, când suspiciunile, trădările și comploturile se ivesc la tot pasul[9].

În coordonate generale, însă, „Istoria" rufiană se poate împărți în următoarele subcapitole:

1) „Alexandru și medicul său Filip": o scurtă istorisire a raporturilor dintre fidelul său medic și Alexandru, în situația în care intrigile de Curte îl prezentau pe acest fidel al regelui ca pe un vândut puterii persane;

2) „Captivele persane din familia regală. Mărinimia lui Alexandru": fragmentul își propune să se focuseze pe o serie de calități, existente ori imaginare, ale macedoneanului, captivele persane de sânge regal – mama și soția lui Darius, dar și nobilele care le însoțeau –, având rolul de a accentua aceste calități. Spre exemplu, elitele feminine, crezându-l de Darius mort, au început să plângă cu „urlete și ţipete barbare", iar Alexandru a fost atât de impresionat de scenă încât, la rându-i, „a plâns destinul lui Darius"[10]. Nobilele i-au cerut apoi Macedoneanului să le îngăduie să înmormânteze trupul regelui persan, pe care-l credeau mort, ori această informaţie a istoricului roman trădează europocentrismul acestuia, deoarece persanii, zoroastrieni fiind, nu-şi înmormântau morţii – din respect faţă de cele patru elemente sacre pentru ei: pământ, aer, apă şi foc –, lăsându-i pradă elementelor naturii, aici se includ şi

[9] *Ibidem*, p. 82.
[10] *Ibidem*, p. 84.

https://biblioteca-digitala.ro

vulturii, după un ritual funerar care se încheia cu aşezarea cadavrului pe o platformă înaltă în formă de turn[11].

3) „Abdalonymus așezat pe tronul Sidonului": o istorisire hipermoralizatoare, în care Alexandru, ținând morțiș să pună un nou rege în Sidon, află de o unică rudă regală din zonă, una foarte îndepărtată de casa domnitoare – dar, totuși, rudă regală –, de fapt un țăran care din sudoarea frunții și truda câmpului își câștiga existența cotidiană. Acesta ajunge astfel în situaţia de a fi complimentat de Alexandru pentru stoicismul dovedit în îndurarea sărăciei, iar replica sună astfel: „O, de-aş putea să port sarcina regalităţii cu aceiaşi mulţumire sufletească!".

4) „Moartea lui Parmenion": asupra căreia nu ne propunem să insistăm, doar să-l cităm pe Quintus Curtius Rufus despre cel ucis din porunca regală: „Acesta fu sfârșitul lui Parmeion, bărbat ilustru în vreme de pace, ca și în vreme de război. El obținuse multe succese fără rege, în timp ce regele fără el nu făcuse încă nimic mare"[12];

5) „Uciderea lui Clitus": despre acest personaj aflăm din chiar relatarea rufiană că fusese „acela care, la fluviul Granicus, apărase cu scutul său pe rege [pe Alexandru] când lupta cu capul gol şi care cu o lovitură de sabie tăiase mâna lui Rhosaces în clipa când o ridicase asupra capului regelui. Vechi soldat al lui Filip – al regelui Filip al II-lea, tatăl lui Alexandru –, Clitus, era celebru pentru numeroasele sale fapte de arme". Şi, de asemenea, lucru deloc de neglijat, Clitus „era frate cu Hellenice, doica lui Alexandru"[13]. Pe scurt, în timpul unui banchet regal, Clitus este deranjat nu doar de lăudăroşenia lui Alexandru, ci, în special, de intenţia acestuia de a minimaliza faptele de arme ale tatălui şi predecesorului său. Din schimburi de replici dintre cei doi, care au creat o atmosferă incandescentă, reţinem, deliberat, doar o replică a lui Clitus adresată lui Alexandru: „[în lupte] el întâlnise bărbaţi şi tu femei". Tensiunea, dublată de aburii alcoolului, a(u) dus la asasinarea lui Clitus de către chiar Alexandru, prietenul şi camaradul său de lupte, într-un teribil acces de furie al acestui tânăr – poate prea tânăr – rege.

6) „Armata surprinsă de furtună": ieşită din tabăra de iarnă, „unde petrecuse două luni", armata se îndrepta spre un obiectiv propus de Alexandru, numai că, după trei zile, este surprinsă de o teribilă furtună care pune în pericol nu numai obiectivul suveranului, ci şi viaţa ostaşilor. Din textul encomiastic la adresa lui Alexandru aflăm că atunci când acesta se găseşte, în sfârşit, la adăpost, şi se poate aşeza în jilţul regal, renunţă în favoarea unui soldat macedonean oarecare, „care mergea greu şi abia-şi purta armele".

Din motive asupra cărora nu insistăm, ne rezumăm doar a menţiona următoarele două capitole, fără a le dezvolta:

7) „Complotul tinerilor din suita regelui";

8) „Atletul Dioxippus";

---

[11] Mircea Eliade, Ioan Petru Culianu, *Dicţionar al religiilor*, traducere de Cezar Baltag, Bucureşti, Editura Humanitas, 1993, p. 269-272.

[12] Rufus, *op. cit.*, p. 90.

[13] *Ibidem*, p. 90-91.

https://biblioteca-digitala.ro

9) „Călătoria spre Ocean”: aflat pe fluviul Indus, Alexandru își dorește cu ardoare să ajungă la Ocean. După o serie de peripeții, flota macedoneanului ajunge în acele locuri, numai că este împrăștiată, iar vajnicii războinici sunt cuprinși de panică atunci când întâlnesc un fenomen necunoscut lor – fluxul, desigur urmat de reflux.

*

Figura legendară a lui Alexandru cel Mare a declanșat „dorința frenetică a fiecărei culturi (fie că e vorba de Europa Centrală, Occidentală sau de Orient) de a apropia și «exploata» figura aceasta mitică”, de a o transforma și include în patrimoniul propriu, ca o *translatio studii*, exprimare înțeleasă drept „transfer cultural”[14]. Se pare că niciuna dintre legendele Antichității clasice, pe care Evul Mediu le va valorifica și răspândi, nu a sensibilizat deopotrivă mințile și sufletele oamenilor ca legendele – nu legenda – lui Alexandru cel Mare, fie ele autentice ori cu un ridicat dozaj de fantezie. Însă, așa cum mecanica cuantică nu poate prezice locația exactă a unei particule în spațiu[15], ci doar posibilitatea de a fi găsită în diferite locații, tot așa și biografia fantezistă a lui Alexandru cel Mare nu s-a constituit într-un unic text-canon, ci a cunoscut, până în secolul al XVII-lea, peste optzeci de versiuni în nu mai puțin de douăzeci și patru de limbi[16]. De altfel, tema acestor legende ar putea fi abordată inclusiv în coordonatele unei *Human geography without time-space*, pe care, deliberat, nu ne propunem să o traducem, ci să o interpretăm în lumina geografiei istorice, ca fiind una fără noțiunile stricte de cronologie (timp) și geografie (spațiu)[17].

Prima ediție tipărită în limba română a „Istoriei lui Alexandru” a apărut la Sibiu, în 1794, sponsor fiind Simion Pantea din „Sălceaua de Sus” (azi satul Sălciua de Sus, comuna Sălciua din judeţul Alba), în timp ce Petrus Barth – descendent al unei adevărate dinastii de tipografi sibieni –, a tipărit-o în propria tipografie. Varianta de titlu din 1794 a fost „Istoria a Alexandrului celui Mare din Macedonia şi a lui Darie din Persia împăraţilor”, și avea, pe frontispiciul cărţii, următoarea menţiune: „s-a tipărit acum întâia oară prin îndemnarea şi cheltuiala dumnealui Chir Simion Pantea din Sălciua de Sus”. Despre cel pe care istoria îl cunoaşte ca Simion Pantea-Sălcuianul nu se ştiu prea multe lucruri. Este cunoscut ca luptător în oastea lui Horea, precum şi editor de cărţi populare şi de cărţi de slujbă bisericească. A fost cunoscut de contemporanii săi sub diferite apelative, cum ar fi: „jude al satului” sau „ţăran mai răsărit”, precum şi „cantor de biserică” ori „copist de manuscrise”[18].

---

[14] Veronica Loredana Grecu, *Prezențe, ambiguități, controverse*: *Mitul lui Alexandru cel Mare în literatura europeană*, în „Valorificarea identităților culturale în procesele globale” (https://cultura-postdoc.acad.ro/cursanti/veronica_loredana_grecu.pdf).

[15] Nicolae Sfetcu, *Mecanica cuantică fenomenologică*, Drobeta Turnu-Severin, Editura MultiMedia Publishing, 2019, *passim*.

[16] Albert Mugrdich Wolohojian (trad.), *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, translated from Armenian version, New York, London, Columbia University Press, 1969, p. 1.

[17] Peter Merriman, *Human geography without time-space*, în „Transactions of the Institute of British Geographers”, 2011, p. 13-27, la p. 14.

[18] I.C. Chiţimia, *Probleme de bază a literaturii române vechi*, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1972, p. 397.

https://biblioteca-digitala.ro

În colecția de carte veche românească a Bibliotecii Muzeului Național Brukenthal se păstrează două exemplare din „Istoria lui Alexandru”, ediția a doua, apărută la Sibiu în 1810, ambele intrate prin achiziție, una în 1954, iar a doua în 1967[19]. Titlul și informația la titlu ale ediției a doua, cu 2.018 pagini, este următorul: „Istoria[a] lui Alexand[ru] acum adoau oară tipărită. La anul 1810”. Primele foi cuprind titlul și „Scară de cele ce se află întru aciastă Alexandrie”, după care urmează: „Istoriia despre marele Alexandru Împăratul, întra ceia vreme când era cursul lumii cinci mii doao sute și cincizeci de ani”[20].

*

„Scivias”, opera cu care Hildegard von Bingen (1098-1179), celebra mistică renană, își începe cariera de scriitoare, are o parte introductivă intitulată „Protestificatio”, pe care exegeţii români au tradus-o prin „Mărturie”[21]. Ei bine, autorul acestor rânduri își propune o *mărturisire*, una de final: lucrarea a fost gândită nu ca o *poartă* care să „închidă” strict informaţia despre un incunabul existent într-o bibliotecă, moştenire baronială transilvană din secolul al XVIII-lea, Biblioteca Muzeului Naţional Brukenthal din Sibiu, ci ca să „deschidă” o *cale* spre bogata moştenire culturală având ca temă viaţa, istoria, dar şi isprăvile – da, isprăvile, unde realul şi imaginarul se împletesc – lui Alexandru cel Mare, personajul care, în universul romanului popular românesc, (ne-)a dat „Alexăndria”.

[19] Constantin Pascu, *Cartea românească veche în Biblioteca Brukenthal*, Sibiu, 1976, nr. 177, p. 111.

[20] Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simionescu, *Bibliografia românească veche, Tomul III, 1809-1830*, București, Ediţiunea Academiei Române, 1912-1936, nr. 777, p. 22; cf. Nicolae Cartojan, *Alexandria în literatura românească*, București, 1910.

[21] Hildegard din Bingen, *Scivias*, părţile I-II, ediţie bilingvă, traducere din limba latină de Marinela Diana Marinescu, îngrijire critică şi introducere de Lavinia Grijac, Iaşi, Editura Polirom, 2021, p. 10-11.

https://biblioteca-digitala.ro